

BİR DEMOKRASİ BEYANNAMESİ OLARAK “DÖRTLÜ TAKRİR’İN” AMACI VE MAHİYETİ

Osman AKANDERE*

THE AIM AND CONTENT OF THE “FOUR PROPOSALS” AS A DECLARATION OF DEMOCRACY

ABSTRACT

That the allied countries ended up the victory in the II nd World War(in other words the democracy side ended up the victory in the war), lead to the single-party systems to be disgraced and caused the free-election based democracy to appear and flourish.

This new international atmosphere, that supported the political liberation, affected not only the party in power but also the opposition that had started to become evident. As a result of this progress a proposal, known as “Four Proposals” demanding a wider application of democratic methods in our country was given to CHP on 7. June 1945 by Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü and Refik Koraltan, who were later to be the founders of the Democratic Party.

This proposal, which was discussed in CHP on 12 June 1945 and was rejected by the vote of all members of the Grand National Assembly except from those four who had given it, gave the opposition in CHP a chance to become evident. Also these members (of the Grand National Assembly) who were considered as apposing had the opportunity to announce their point of view to the public opinion by means of the proposal. In the forthcoming period, these members having the proposal were to be dismissed or to separate from CHP and to found the Democratic Party.

Key words: *Declaration of Democracy, Four Proposals, Democracy, Democratic Party, Opposition.*

GİRİŞ

Millî Şef Dönemi (1938-1945) boyunca meşru bir şekilde kendisini ifade ve temsil etme imkânı bulamayan siyasal muhalefet akımı, İkinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği günlerde gerek kamuoyu ve basında ve gerekse Cumhuriyet Halk Partisi(CHP) ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde(TBMM) belirginleşmeye başlamıştır.

* Yrd. Doç. Dr. Selçuk Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ve Atatürk İlke ve İnkılapları Dersi Öğretim Üyesi

1945 yılında, yönetimin savaş yıllarında uyguladığı ekonomik politikasının doğurduğu ağır ekonomik ve sosyal sıkıntılar, Türk toplumunun geniş kesimlerinde tek-parti yönetimine karşı derin bir tepki ve hoşnutsuzluk yaratmıştı. Savaş yılları boyunca sessiz ama derin bir şekilde oluşan muhalefet, savaşın sonunda artık kendisini gösterecek düzeye ulaşmıştı.

Diğer taraftan savaşın müttefik devletlerce kazanılması, yani demokrasi cephesinin bu savaştan galip çıkması, tek-parti yönetimlerinin gözden düşmesine yol açmış ve pek çok ülkede serbest seçimlere dayalı demokrasilerin ortaya çıkmasına ve canlanmasına neden olmuştur. Siyasal liberalleşme eğilimlerini destekleyen uluslararası ortam, Türkiye'de de hem iktidarı hem de belirginleşmeye başlayan muhalefeti etkilemiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda, yani 1945 yılında Türkiye'de iç politika gelişmeleri de gözle görülür bir şekilde hızlanmış, yönetime karşı gerek basında ve gerekse CHP ve TBMM'de görülen muhalefet artık açıklık kazanmaya başlamıştır.

Uzun yıllar tek-parti idaresinin sert ve disiplinli yönetimi altında bunalmış bulunan basın ve CHP içindeki bazı kişi ve hizipler, savaş sonrasında milletlerarası durumun da sağladığı destekle artık yönetimi eleştirmeye başlamışlardı. CHP içinde de düşünce ve görüş ayrılıkları baş göstermeye başlamıştı.

CHP içinde başlayan muhalefet hareketi, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun TBMM'de görüşülmesi sırasında açıkça ortaya çıkmıştır¹. San Francisco Konferansı'nın devam ettiği ve Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Anayasasını kabul ettiği bu günlerde muhalefet hareketinin kendini gösterebilmesi için elverişli bir ortam hazırlanmıştı. Daha ziyade Adnan Menderes², Celâl Bayar, Fuat Köprülü, Refik Koraltan gibi bilahare Demokrat Parti'nin kurucusu olan muhaliflerin başlattığı bu çabalar diğer bazı milletvekilleri tarafından da ortaya konuluyordu. Nitekim, 1945 yılı Bütçe Kanunu görüşmeleri sırasında aynı kişilerin Hükümete yönelik yoğun eleştiri ve bütçeye ret oyu vermeleri bunun bir göstergesi olmuştur³.

¹ Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, TBMM'si Genel Kurulu'na gelmeden önce geçici komisyonda ele alınmış ve burada üç ay süreyle incelenmişti. Komisyon bu kanunun adını Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu olarak değiştirmişti. Kanun bilahare TBMM'si Genel Kurulu'nda ele alınmış, lehte ve aleyhte konuşmalar yapılmıştır. Kanun aleyhinde konuşma yapanlar arasında İçel milletvekili Refik Koraltan, Eskişehir milletvekili Emin Sazak, Seyhan milletvekili Damar Arıkoğlu, Seyhan Milletvekili Ali Münif Yeğenağa, Aydın milletvekili Adnan Menderes vardı. Bu görüşmeler için bkz. **Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi** (kısaltma TBMM Tutanak Dergisi) d. 7, t. 2, C. 17, (14, 15, 16. 5 1945).

² Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun TBMM'si Genel Kurulu'nda görüşülmesi esnasında yaptığı konuşma ve eleştirileriyle Aydın milletvekili Adnan Menderes, kendisini Türkiye'ye tanıtmış, dikkatleri üzerine çekmişti. Mahmut Goloğlu, **Millî Şef Dönemi (1938-1944)**, Ankara 1974, s. 327; Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi, (Sosyal, Ekonomik, Kültürel Değerler)**, İstanbul 1967, s. 111.

³ 1945 yılı Bütçe Kanunu üzerinde yapılan görüşmelerde, Eskişehir milletvekili Emin Sazak, Manisa milletvekili Yusuf Hikmet Bayur ve Aydın milletvekili Adnan Menderes gibi TBMM'nde başlayan muhalefet hareketinin temsilcileri sayılabilecek isimler aleyhte konuşma yapmışlardı. 30 Mayıs 1945'te yapılan Bütçe Kanunu oylamasına 373 milletvekili katılmış ve bunlardan 368'i kabul oyu verirken 5 milletvekili aleyhte oy kullanmıştı. Ret oyu kullanan bu milletvekilleri İzmir milletvekili Celal Bayar, Aydın milletvekili Adnan Menderes, İçel milletvekili Refik Koraltan, Kars milletvekili

1945 yılı Bütçe Kanunu tasarısı üzerinde başlayan görüşmeler, Çiftçi Topraklandırma Kanunu tasarısı sırasında ortaya çıkan muhalefet hareketinin daha belirgin bir şekilde kendini göstermesine imkân yaratmıştı.

Çiftçi Topraklandırma Kanunu ile başlayıp, bütçe görüşmeleri ile hızlanan CHP'ye ve Hükümete karşı ortaya çıkan muhalefet, Çiftçi Topraklandırma Kanunu'nun TBMM'de oylanması sırasında da kendini göstermişti. CHP ve TBMM'de başlayan bu gelişmeler basında ve kamuoyunda da merakla izleniyordu. Muhalefetin yukarıda belirttiğimiz toplu hareketleri, kamuoyu ve basında yeni bir parti kurulacağı inancının doğmasına yol açmıştı⁴. Özellikle basında yeni bir partinin kurulacağına ilişkin haberler gözden kaçmıyordu.

I. DÖRTLÜ TAKRİR'İN HAZIRLANMASI

CHP'ye karşı gerek parti ve gerekse TBMM'nde başlayan muhalefet hareketinin belirginleşmesine yol açan önemli bir gelişme “Dörtlü Takrir” olarak bilinen belgenin CHP Meclis Grubu'nda görüşülmesidir.

7 Haziran 1945'te CHP Meclis Grubu Başkanlığına, altında bilâhare Demokrat Parti'nin kurucuları olacak olan dört milletvekilinin imzası olan bir takrir verildi. Bu takrirden imzası olan muhalif milletvekilleri şunlardı; İzmir milletvekili Celâl Bayar, Aydın milletvekili Adnan Menderes, İçel milletvekili Refik Koraltan ve Kars milletvekili Fuat Köprülü. Bu milletvekillerinin 1945 başlarından beri CHP içinde ve TBMM'nde tek parti yönetimine karşı ortaya çıkmaya başlayan muhalefet hareketinin temsilcileri olduğu hemen görülecektir.

Bu dört milletvekilinin CHP Meclis Grubu Başkanlığına verdikleri belgeye “Dörtlü Takrir” isminin verilmesi, bu belgenin dört milletvekili tarafından verilmesi ve imzalanmış olmasındandır. Dörtlü Takrir'i veren milletvekillerinin liderliğini İzmir milletvekili ve eski Başbakanlardan Celâl Bayar yapmaktaydı. Gerçi Celâl Bayar, gerek Çiftçi Topraklandırma Kanunu ile ilgili görüşmeler esnasında ve gerekse Bütçe görüşmelerinde olumsuz oy vermekle birlikte, hiç konuşma yapmamış ve görüş açıklamamıştı. Dörtlü Takrir'in verilmesi fikrinin kimden geldiği konusu tartışmalıdır. Gazeteci-yazar İsmet Bozdağ'a göre, CHP Meclis Grubuna bir önerge vererek CHP'yi uyarma düşüncesinin Refik Koraltan tarafından Adnan Menderes'e ve Fuat Köprülü'ye önerilmiştir. Ancak Menderes, böyle bir hareketin, isim yapmış bir politikacının da aralarına katılarak yapılmasının daha etkili olacağını düşünmüş ve Celâl Bayar'ın ismi üzerinde durmuştur⁵. Nitekim Adnan Menderes

Fuat Köprülü ve Eskişehir milletvekili Emin Sazak'tı. **TBMM Tutanak Dergisi**, d 7, t. 2, C. 18,(30.5. 1945)

⁴ Basında çıkan bu yazılardan bir kaç şöyleydi; Ekrem Uşaklıgil, “İkinci Bir Parti Yapılabilir mi?”, **Son Posta**, (9 Haziran 1945); Necmettin Sadak, “Seçim ve Partiler”, **Akşam**, 12 Haziran 1945, Selim Ragıp Emeç “Yeni Bir Partinin Kurulacağı Şayiaları”, **Son Posta**, (3 Haziran 1945), Aka Gündüz, “Kemalist Çiftçi Partisi”, **Cumhuriyet**, (6-7 Temmuz 1945); Vâ-nû(Vâlâ Nureddin), “Türkiye'de Kol ve Dimağ İşçilerinin Bir Parti Kurmalarına İhtiyaç Vardır”, **Akşam**, (29 Temmuz 1945).

⁵ İsmet Bozdağ, **Demokrat Parti ve Ötekiler**, İstanbul 1975, s.15-18. Bu konuda İsmet Bozdağ'ın Değişim Şafağı isimli kitabında şunlar anlatılmaktadır:

“Tevfik Rüştü Aras'ın Perşembe sohbetlerine katılan Refik Koraltan, kısa bir zaman sonra Menderes-Köprülü devresine girdi. O da 2.Dünya Savaşı ertesini memleket için bir şeyler yapılması gerekti-

bu konuda şunları söylemektedir:

"...İşte İkinci Cihan Harbinin kan ve ateş tufanları içinde tek parti zihniyeti böyle yıkıldı. Hiçbir memleket dünyada cereyan eden büyük hadiseleri ve hakim olan fikir tesirlerinden uzak kalmaz. Memleketimizde de bu tesir kendini göstermeğe başladı. Hükümetin ve Tek partinin tamamen murakabesiz kalmasının millî bünyemizde yarattığı zaafılar, harbin yaptığı sarsıntularla elle tutulur gözle görülür hale gelmişti.

Harbin bitmesi üzerine harekete geçme zamanının geldiğine ve geçen her günün memleket aleyhine olacağına karar verdik ve dört arkadaş fikirlerimizin özünü bir takrirle toplayarak mensup bulunduğumuz Halk Partisine verdik. Anayasa hükümlerinin tabikini istemekten başka bir şey olmayan bu teşebbüsümüzü..."⁶

Celâl Bayar'da Dörtlü Takrir'in hazırlanması konusunda Kayseri cezaevinde Samet Ağaoglu'na "Dörtlü Takrir'in verilmesi fikri Köprülü ve Menderes'e aittir...Onlarla parti konusunu bu önerge nedeniyle görüştük Koraltan'ın Dörtlü Takrir'e imza koymasını ben istedim"⁷ demiştir.⁷ Başvekilim Adnan Menderes isimli kitabında ise aynı Bayar şunları söylemektedir:

"...O Tarihlerde hemen her hafta aramızda toplanır, memleket meseleleri üzerinde sohbet yapardık. Bu sohbetlere,ilk defa Aydın'da görüş tanıştığım milletvekili Adnan Menderes de geliyordu.

Çok kısa bir zamanda, Halk Partisi içinde ıslahat yapma konusunda fikir beraberliği içinde olduğumuzu fark ettik. Refik Koraltan ve Fuat Köprülü de düşüncemizi paylaşıyordu.

Arkadaşlarımla mutabık olan fikirlerimiz bir takrirle partiye getirmeye karar verdik. Müzakerelere başladık. Ben şahsen,vereceğimiz takririn fikirlerimizi açıklıkla ortaya koymasından yana idim.Fakat arkadaşlarım takririn ana hatları ibtiva etmesini ve bu hatları kabul ettirebilirsek fikirlerimizi, teşkil edilecek bir komisyonda açıklamanın daha faydalı olacağını ileri sürdüler. Ben de kendilerine katıldım. Bu sebeple takrir kısa özlü ve prensip noktasına bağlı kalarak yazılmıştır."⁸

Celâl Bayar, Demokrat Parti'nin kurucuları arasında sayılabilir dediği Refik Şevket İnce'nin de eğer milletvekili olmuş olsaydı bu belgeyi imzalayacağını söyle-

ğine inanıyordu. Gruba bir takrir vererek işe başlamayı Menderes ve Köprülü'ye o önerdi. Fakat Menderes, isim yapmış bir politikacıyı da aralarına almak gerektiği fikrinde idi ve Celâl Bayar üstünde duruyordu. Menderes'e göre Bayar İsmet Paşa'dan sonra parti grubunda ve kamuoyunda taraftar toplayabilecek bir bayraktı. Onun da esprisi muhalefette idi. Açıktan sert bir muhalefet yapmamakla birlikte "Varlık Vergisi" sırasında ve devletin savaşa sürüklenmesine yaklaşıldığı günlerde grupta sesini yükseltmiş, uyarıcı konuşmalar yapmış ve dikkatleri üzerine çekmekten korkmamıştı. Bu fikrini Fuat Köprülüye açtı. Köprülü bu fikre muhalif değildi. Fakat Bayar'a lüzum görmüyordu. Kendi başlarına bir takrir verebilir ve partiyi kurtarabilirlerdi." Bkz. İsmet Bozdağ, **Değişim Şafağı**, İstanbul 1993, s. 32.

⁶ Adnan Menderes'in bu açıklaması için bkz. **Vatan**, (18.7.1946)

⁷ Samet Ağaoglu, **Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri,Bir Soru**, İstanbul 1972, s. 85., Cihat Baban, **Politika Galerisi** isimli kitabının Adnan Menderes'i anlattığı kısmında "1945 yılı Haziranında meşhur dörtlü takririni verenlerin arasında onun ismi en sonda geliyordu" demektedir. Bkz. Cihat Baban, **Politika Galerisi(Büstler ve Portreler)**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1970, s. 131.

⁸ Celâl Bayar, **Başvekilim Menderes**, Der. İsmet Bozdağ, İstanbul 1986, s. 33.

mektedir. Bayar'a göre Refik Şevket İnce Dörtlü Takrir'e imza atmak istemiş, fakat Köprülü ve Koraltan, milletvekili olmayışını ileri sürerek itiraz etmişlerdi. Bu nedenle Refik Şevket İnce belgeyi imzalayamamıştı⁹. Demokrat Parti'nin dört kurucusundan biri olan Refik Koraltan'da Dörtlü Takrir'in hazırlanması ve imzalanması konusunda “...ilkkin beş kişiydik Hikmet Bayur da bizimleydi. Tam takrir imzalanacağı sırada imza koymaktan caydı(.) Takririn esasını Fuat Köprülü yazdı” demektedir¹⁰. Dörtlü Takrir'in hazırlanması ve imzalanması konusundaki yaklaşımlar farklı olmakla beraber, bilahare Demokrat Parti'yi kuracak olan ve takrire imza koyan dört kişinin yani Celâl Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'ın bu işin içinde oldukları ve böyle bir takriri önceden görüşmeler yapmak ve üzerinde tartışmak suretiyle hazırladıkları açıkça anlaşılmaktadır.

Nitekim yukarıda belirtildiği gibi bu takrire imza koyan milletvekilleri kendi aralarında yaptıkları toplantılarda “bir uyarı takriri” hazırlanması konusunda uzlaşmışlardı. Ancak Celâl Bayar, takririn geniş tutulmasını ve parti içinde ne çeşit devrimlerin yapılması gerektiğinin bütün açıklığı ile ortaya konmasını istemişti. Buna karşılık Menderes ve Köprülü, önce prensip fikri benimsetmeyi ve bunu kabul ettirdikten sonra ayrıntıların ortaya atılmasını uygun görmekteydiler. Netice olarak Bayar'da arkadaşlarının bu fikrini benimsemiş ve “Dörtlü Takrir” olarak adlandırılacak olan belgeyi imzalayacağını ifade etmiştir.¹¹

II. DÖRTLÜ TAKRİR'İN MAHİYETİ

7 Haziran 1945 günü CHP Meclis Grubu Başkanlığı'na verilen Dörtlü Takrir'in başlangıç kısmında “*Daha kuruluşundan beri Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin en esash ilkesini teşkil eden demokrasi prensiplerine inanmış ve Türk milletinin ancak bu prensiplerinin tam olarak uygulanması ile refah ve saadete kavuşacağı kanaatine bağlanmış olan vatandaşların bütün memlekette ve özellikle partimizin mensupları arasında en büyük ekseriyeti teşkil ettikleri şüphesizdir. İşte bu kanaatlerdir ki, milletçe özlenen bu amacın gerçekleşmesi için lüzumlu gördüğümüz tedbirleri Partimizin meclis grubuna arz ve teklif etmeyi borç bildik*” denilmektedir.¹²

Dörtlü Takrir, yukarıdaki milletvekilleri tarafından “memlekette demokratik usullerin, daha geniş şekilde tatbikine” geçilmesi için verilmişti. Takrirden Türk Anayasası'nın demokratik niteliği üzerinde durulmakta, Atatürk'ün Türk Anayasası'nın demokratik ruhuna daima bağlı kaldığı ve Türkiye Cumhuriyeti'ni tamamıyla demokratik bir şekle ulaştırmayı bir ideal edindiğinden bahsedilmektedir. Atatürk döneminde bazı zararlı kuruluşlardan kurtulmak ve gericiliği önlemek için Anayasa'nın sınırlandırıldığı ve İkinci Dünya Savaşı yıllarında da savaş tehlikesi nedeniyle siyasî hak ve hürriyetlerin daha da kısıtlandığı ve böylece Anayasa'nın demokratik ruhundan gittikçe uzaklaştığı belirtilmektedir.

Takrir sahipleri; “bütün dünyada özgürlük ve demokrasi akımlarının geliş-

⁹ Samet Ağaoglu, **Arkadaşım Menderes**, İstanbul 1967, s. 85.,

¹⁰ Bu değerlendirmeye için bkz. Şevket Süreyya Aydemir, **Menderes'in Dramı (1889-1960)**, İstanbul 1969, s. 183.

¹¹ Bozdağ, **Değişim Şafağı**, s.34.

¹² Dörtlü takririn tam metni için bkz. **EK I**.

tiğini, demokratik özgürlüklere uyulma ilkesinin milletlerarası teminata bağlandığı bu günlerde artık Türk halkının da politik hak ve hürriyetlerini bilinçli şekilde kullanacak düzeye geldiğini” ileri sürerek ilk anayasamızda hakim olan demokratik ruhun, bugünkü siyasî hayat ve teşkilatımızda belirtilmesinin zamanının geldiğini ve bir an önce bunun gerçekleşmesi gerektiğini belirtiyorlardı.

Takrir veren dört milletvekili bu gelişmelerin sağlanması için de önerilerini somut olarak şöyle belirtiyorlardı: “Meclis denetiminin, Anayasamızın yalnız şekline değil ruhuna da tamamıyla uygun olmasını sağlayacak tedbirler aranmalı, vatandaşların siyasî hak ve hürriyetlerini Anayasamızın öngördüğü genişlikte kullanabilme imkânları sağlanmalı ve bütün parti çalışmaları belirtilen esaslarca uygun olarak yeniden düzenlenmeli.”

Takrir sahipleri bu takrirle millî egemenlik anlayışına ulaşmayı hedeflediklerini ve takrirleriyle aynı zamanda CHP'nin ve bütün Türk milletinin isteklerini de yansıttıklarını söylemekteydiler. Ayrıca Cumhurbaşkanı İnönü'nün 19 Mayıs 1945'te yayınladığı konuşmasında belirttiği “politika ve düşünce hayatımızda demokrasi prensiplerinin daha geniş ölçüde hüküm süreceği”¹³ şeklindeki ifadesinin bu takririn verilmesindeki haklılığı ortaya koyduğunu belirtmişlerdir.

Dörtlü Takrir'in son cümlesinde bu takrire imza koyan dört milletvekili, takrirlerinin açık oturumda konuşulmasını istemişlerdi.

Takrir veren bu dört milletvekili arzu ettikleri ve yapılmasını istedikleri bu tekliflerin dayanak noktası olarak, Cumhuriyetin başından beri katedilen siyasal gelişmeyi göstermişlerdi. Nitekim takrirlerinde yer alan “*Bir taraftan iç hayatımızdaki bu mes'ut tekâmülün yarattığı siyasi olgunluk, diğer taraftan bugünkü medeniyet dünyasının umumî şartları dâbâ ilke Teşkilâtı Esasiye Kanunu'muzda hakim olan demokratik ruhu bugünkü siyasi hayat ve teşkilatımızda kuvvetle tecelli ettirmek zamanı geldiği kanaatine bizî sevk etmiş bulunuyor*” sözleriyle bunu belirtmek istemişlerdi.

III. DÖRTLÜ TAKRİR'İN CUMHURİYET HALK PARTİSİ MECLİS GRUBUNDA GÖRÜŞÜLMESİ

Dörtlü Takrir 7 Haziran'da CHP Grup Başkanlığına veren takrirci milletvekilleri, takirde yer alan görüş, düşünce ve isteklerinin gerek basın tarafından gerekse Meclis tarafından ayrıntılı olarak öğrenilmesini istiyorlardı. Bu nedenle takririn en sonuna “...*takririmizin açık oturumda müzakeresini saygılarımızla arz ederiz.*” cümlesini eklemişlerdi.

Ancak takrir veren milletvekilleri, takrirlerinin CHP içerisinde ve bilhassa üst yönetimde hiçte iyi karşılanmayacağını ve fikirlerinin kabul edilmeyeceğini bilmekteydiler. Nitekim Celâl Bayar bu konuda “*Bugünkü Halk Partisi'nin bu fikirleri kabul etmesi, eşyanın tabiatına aykırıdır. Hele bu takirde bizim imzalarımız varsa*”¹⁴ diyerek karşılaştıkları olumsuz tutum ve davranışları adeta önceden tahmin ettiklerini

¹³ İnönü'nün 19 Mayıs 1945'de yaptığı bu konuşma için bkz. **Cumhuriyet**, 20 Mayıs 1945; **Ulus**, (20 Mayıs 1945) .Ayrıca bkz. Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiyeye 1944-1950**, İstanbul 1990., s. 58.

¹⁴ Bozdağ, **Değişim Şafağı**, s.33.

belirtmeye çalışmıştır.

Yine Bayar, Başvekilim Adnan Menderes isimli kitabında; "*Dörtlü Takririn CHP'de fırtınalar kopardığını ve Çankaya'da İnönü'nün başkanlığında toplantılar yapıldığını işitiyorduk. Bu toplantılarda takririn reddedilmesi ve imza sahiplerinin grupta hırpalanmaları kararlaştırılmıştı. Bu kararlar kulağımıza geliyordu*"¹⁵ diyerek CHP üst yönetiminin takrir hakkında aldıkları tutum ve düşünceleri belirtmektedir. Goloğlu'da "Demokrasiye Geçiş" isimli kitabında "*Ve Dörtlü Önerge reddedildi. Bu sonuç önceden belliydi. Çünkü bir gün önce, Çankaya Köşkü'nde İsmet İnönü'nün başkanlığında yapılan toplantıda önergenin reddi kararlaştırılmıştı*" demektir.¹⁶ Çok itinalı bir şekilde kaleme alınan ve Bayar'a göre "*Halk Partisi'ni parçalamak değilde içten değiştirmek maksadını güden*" bu takrir, kabul edildiği takdirde ülkenin siyasî hayatında büyük değişiklikler gerçekleştirebilirdi¹⁷. Ancak yukarıda da ifade ettiğimiz gibi CHP üst yönetimince "parti içinde bir değişikliği istemekten ziyade partiden ayrılmayı kararlaştırmakla suçlanan ve takrirdede öngörülen isteklerin ise bunun bir bahanesi olduğu ifade edilen" takrircilerin parti içinde hizip yarattıkları için susturulmaları gerektiği düşünülmekteydi¹⁸. Bu nedenle takririn reddedilmesi ve takrircilerin hırpalanmasına yönelik bir karar CHP üst yönetimince kararlaştırılmış ve bu karar CHP'li milletvekillerine de aksettirilmişti.

Manisa milletvekili Celâl Bayar, Aydın milletvekili Adnan Menderes, İçel milletvekili Refik Koraltan ve Kars milletvekili Fuad Köprülü tarafından "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hükümeti fiilen kontrol etmesini, kişiye Anayasa'da yazılı bulunan hak ve hürriyetlerin tanınmasını ve birden fazla partiye dayanan siyasî faaliyetlerin gelişmesine müsaade olunması" gibi istek ve tekliflerinin yer aldığı "Dörtlü Takrir" CHP Meclis Genel Kurulu tarafından 12 Haziran'da görüşülmeye başlanmıştır.

Takrircilerin Meclis'te açık bir görüşmede ele alınmasını ve görüşülmesini istedikleri takrir, tam aksine CHP Meclis Grubu tarafından kapalı(gizli) oturumda görüşülmüştür¹⁹, 12 Haziran Salı günü Meclis Başkan Vekili ve Balıkesir milletvekili olan Kazım Özalp başkanlığında toplanmış ve 7 saat müddetle takrirdile ilgili görüşmeleri yapmıştır²⁰. Oturum başladıktan sonra önce dört milletvekili tarafından verilen "Dörtlü Takrir" okunmuş ve daha sonra takrirdile imza koyan milletvekilleri tarafından verilen önergenin açıklanmasına yönelik konuşmalar yapılmıştır. Daha sonra

¹⁵ Bayar, **Başvekilim Menderes**, s.33.

¹⁶ Yine Goloğlu Dörtlü Takririn reddedilmesiyle ilgili olarak "Nasıl Halk Partisinin iktidar hizbi bu önergeyi reddetmeye önceden kararlı ise muhalefet hizbi de önergenin reddedileceğini önceden biliyordu" demektir .Bkz. Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş 1946-1950**, s. 34-35

¹⁷ H. Kemal Karpat, **a.g.e.**, s. 130.

¹⁸ Metin Toker'de bu konuda "Başka bir görüş, "Dörtlerin" Parti içinde hizip teşkil ettikleri, buna müzahama gösterilmemesi merkezindeydi. Eski usullerle bu yeni ses susturulmalıydı" demektir. Bkz. Metin Toker,a.g.e.,, s. 68. Konuyla ilgili bir değerlendirme yapan Koçak, Takririn, İnönü'nün isteği ile reddedildiğini belirtmektedir. Bkz. Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi(1938-1945)**, Yurt Yay., Ankara 1986, s. 385.

¹⁹ Hilmi Uran, **Hatıralarım**, Ankara 1959, s. 432.

²⁰ Önergenin Meclis'te görüşülmesiyle ilgili basında çıkan haberler için bkz. **Ulus**, (13.6.1945); **Son Posta**,(13.6.1945);**Cumhuriyet**,(13.6.1945); **Vatan**,(13.6.1945).

önerge hakkındaki görüşlerini açıklamak amacıyla bir çok CHP'li milletvekili söz alarak konuşmalar yapmıştır. Konuşmalar büyük bir sinir ve gerginlik ortamında cereyan etmiş ve bu hava içerisinde yedi saat sürmüştür. CHP Meclis grubu önergeye karşı olmak konusunda önceden hazırlıklı gibi görünmüşler. Önerge ve önergecilerle karşı çok sert konuşmalar yapmışlardır. Önerge ve önergeciler şiddetle eleştirilmiş, hırpalanmış ve hatta kişiliklerine hakaretler niteliğinde ağır sözler söylenmişti. Nitekim görüşmeler esnasında uğradıkları hakaretler konusunda daha sonraki yıllarda yaptığı bir konuşmada Adnan Menderes “*Yedi saat bize sadece küfür yağdırdılar*” demiştir²¹. Ancak önerge sahibi milletvekilleri bütün bu eleştiri ve hakaretlere karşı dayanma güçlerini ve kararlılıklarını bozmamışlar, soğukkanlı olmaya çalışarak kendilerini ve önergelerini savunmaya çalışmışlardır. Özellikle önerge aleyhinde konuşmalar yapan Rasih Kaplan Celâl Bayar'a Saffet Arıkan da Köprülü'ye ağır ithamlarda bulunmuşlar bir anlamda hücum etmişlerdir. Takrir sahipleri özellikle Adnan Menderes hem takrirlerini izah etmiş hem de yapılan itham ve eleştirilere cevap vermeye çalışmıştır. Adnan Menderes tartışmalarda ve sataşmaları cevaplama da çok güçlü bir irade göstermiş, saldırılardan yılmamış, sınırlarını bozmamış ve verdiği cevaplarla ve yaptığı açıklamalarla iyi bir tartışmacı olduğunu göstermiştir.

Adnan Menderes'in takrir görüşmeleri esnasında segilediği cesaretli, kararlı ve mücadeleci tavırlarıyla ilgili olarak Celâl Bayar şunları söylemektedir:

“ Takriri reddetmek vazifesini alanlar, biz şiddetle tenkit ediyor, horluyor, hırpalıyordu. Biz bunlara karşı düşüncelerimizi metanetle savunduk. Bu müzakereler sırasında Adnan Menderes'in bir başka güçlü yanını tanıdım. Saldırılardan yılmıyor, sınırlarını bozmuyor, içinde fikir varmış gibi görünen demagogik sözlerin parlak balonlarını bir cümle patlatıp söndürüyordu. Apaçık görünüyordu ki Adnan Menderes iyi bir polemikçidir. Fakat fikirlerimiz ne kadar doğru olursa olsun, biz bu fikirleri ne kadar samimiyet ve ehliyetle savunursak savunalım, bu müzakereler mişansen olmaktan ileri geçmiyordu. Takrir reddedilecekti. Çünkü Çankaya'da takririn reddedilmesi karara bağlanmıştı...”²²

Yapılan eleştiri yüklü aleyhteki konuşmalar ve takrircilerin bunlara karşı yaptıkları açıklayıcı ve savunma konuşmalarından sonra kürsüye Başbakan Şükrü Saraçoğlu geldi. Çankaya'da Millî Şef ve CHP'nin Değişmez Genel Başkanı olan İnönü'nün huzurunda takrir ile takrircilere karşı takip edilmesi gereken hareket

²¹ Orhan Cemal Fersoy da Adnan Menderes isimli eserinde Menderes'in Takrir görüşmeleri sırasında maruz kaldıkları eleştirilerle ilgili olarak şunları söylediğini belirtmektedir: “Yedi saat boyunca bize küfür yağdırdılar” Orhan Cemal Fersoy, **Bir Devre Adımı Veren Başbakan Adnan Menderes**, 1971, s. 87-88. Yine Menderes bu konuda bir başka konuşmasında da “Anayasa hükümlerinin tatbikini istemekten başka bir şey olmayan bu teşebbüsümüzü Halk Partisi şiddetle karşıladı. Vatandaş hak ve hürriyetleri aleyhine saatlerce ağır hücumlar yapıldı” demiştir. Bkz. **Vatan**, (18. 7. 1946). İlber Ortaylı, Takriri CHP içindeki muhalif grubun bir başkaldırısı olarak nitelemekte ve Takrir'in masumane bir parti islahatı veya parti içi demokrasisi için yapılmış bir girişim olmadığını belirtmektedir. Tek parti döneminde yapılan böyle bir girişimin protesto ve eleştirinin ötesinde bir anlama sahip olması büyük tepki ve saldırıya neden olmuştur demektir. Bkz. İlber Ortaylı, “1946 Demokrasisi” Yazı Dizisi, **Milliyet**, (15.5.1983).

²² Bayar, **Başvekilim Menderes**, s. 33-34.

tarzının belirlenmesiyle ilgili olarak yapılan toplantılarda Başbakan şükrü Saraçoğlu; "konunun örtbas edileceğini, takririn sahiplerine geri aldırılabilceği" dřncesindeydi²³. Bu nedenle Başbakan Saraçoğlu konuşmasında; Halk partisinin takrirde yazılı olduğu şekilde bir demokratik ıslaha muhtaç olmadığını, temelde demokratik esaslara dayanmış bulunduğunu anlatarak "Tavsiye ederim, arkadaşlar bu takrirlerini geri alsınlar" demişti. Bu esnada bazı milletvekilleri "onlar arkadaşlarımız değillerdir" diye bağırmışlardı. Bunun zerine takrircilerden Celâl Bayar "bu takrir geri alınmak için verilmemiştir" diyerek bu konudaki kararlılıklarını ortaya koymuştu. Bu olayla ilgili olarak Celâl Bayar Başvekilim Menderes isimli kitabında şunları söylemektedir:

*"Yanımda oturan Fuat Köprülü'nün birden ayağa kalktığını gördüm. Takriri geri almaya niyetli olduğu grliyordu. Eteğinden çekip oturttum. Sert bir sesle: "Biz verdiğimiz takrirleri geri alacak insanlardan değiliz" dedim. Sesini ıkartmadı. Ve takrir oya konuldu. İmza sahibi dört milletvekilinden başka bütün eller havaya kalktı. Takririmiz ret olunmuştu."*²⁴

Başbakan Saraçoğlu konuşmasının devamında; gerek önergeyi ve gerek bunun etrafında önerge sahiplerinin verdiği açıklamaları tahlil ederek, bu önerge ile amacın bazı kanunlarla parti tüzüğünde, değişiklikler yapılmasından ibaret olduğunu açıklamış ve sözlerinin devamında, kanunlarda değişiklik yapılmasını isteyenlerin usulü dairesinde tdil teklifine başvurmaları mümkün olduğu gibi Parti tüzüğünde değişiklik yapılması da kurultaya ait işlerden bulunduğu cihetle bunların grupta görüşülmesine ve bir komisyona havalesine lüzum olmadığından önergenin reddine karar verilmesini istemişti.²⁵ Başbakan şükrü Saraçoğlu'nun konuşmasının ardından takririn oylamasına geçilmiş ve yapılan oylama sonucunda takrire imza atan dört milletvekilinin dışında oturuma katılmış bulunan diğer bütün CHP milletvekillerinin verdikleri "ret oyuyla" takrir reddedilmişti. Oylamanın ardından oturum saat 22.00'de sona ermişti. Yukarıda da ifade edildiği gibi aslında oylamanın böyle sonuçlanacağı aşıkardı. Çünkü bizzat Millî şef ve CHP Değişmez Başkanı ve aynı zamanda Cumhurbaşkanı olan İsmet İnon takririn reddedilmesini istemişti.²⁶ Dörtlü Takrir'in reddedildiği, CHP Grubu Başkan Vekilliği'nin Anadolu Ajansı kanalıyla yayınlanan tebliği ile aımlandı.²⁷ Bu açıklamada takririn, parti tüzüğü ile bazı kanunlarda değişiklikler yapılmasını hedef tuttuğu açıklanmakta idi. Açıklamada kanunlarda yapılacak değişikliklerin usulü dairesinde değişiklik teklifine başvuracakları, parti tüzüğünde değişiklik yapılmasının da, Kurultaya ait işlerden olduğu

²³ Bu konudaki değerlendirme için bkz. Toker, **a.g.e.**, s. 68.

²⁴ Bkz. Bayar, Başvekilim Menderes, s. 34. Toker'de bu konuda tam aksi bir ifadeyle Refik Koraltan'ın kendisine "Celâl Bayar'ın takririn geri alınmasını kabul ettiğini, fakat kendisinin "Olmaz böyle şey!" diye onu eteğinden ektiiğini sylediiğini" belirtmektedir. Toker, **a.g.e.**, s. 71.

²⁵ Bu açıklamalar için bkz. **Ulus**, (13.6.1945); **Son Posta**, (13.6.1945); **Cumhuriyet**, (13.6.1945); **Vatan**, (13.6.1945).

²⁶ Koçak, Takririn, İnon'nn isteği ile reddedildiğini belirtmektedir. Bkz. Koçak, **a.g.e.**, s. 385. Ayrıca konuyla ilgili anlatımlar için Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 25; Ahmet Yeşil, **Türkiye'de çok Partili Hayata Geçiş**, Ankara 1989, s. 42-43.

²⁷ **Ulus** Gazetesi küçük sayılabilecek bir dizgiyle "CHP Meclis Grubu'nda dört imza ile verilen bir önerge reddedildi." diyerek oylama sonulanını duyurmuştur. **Ulus**, (13 Haziran 1945). Ayrıca bkz. **Son Posta**, (13 Haziran 1945).

belirtilerek bunların grupça görüşülmesine ve bir komisyona havale edilmesine gerek olmadığı ve önerenin tavrircilerin dışında bütün milletvekilleri tarafından reddedildiği açıklanmıştır²⁸. Yapılan bu açıklama ile CHP içinde uzun zamandır ortaya çıkan ve belirginleşmiş olan muhalefet artık kamuoyunca da öğrenilmişti²⁹.

Dörtlü Takririn CHP Meclis Grubu'nda reddedilmesinin sonuçları için bir fikir vermesi açısından Bayar'ın şu sözleri oldukça anlamlıdır: “*Ancak şurası muhakkaktır ki bu takririn reddinden sonra Halk Partisi içindeki durumumuz çok kötüleşmişti. Müzakere sırasında arkadaşlarımızın çok ağır hücumları karşısında kalmıştık. Neredeyse yüz yüze bakmak imkanı bile azalmıştı*”³⁰. Dörtlü Takrir reddedilmişti ancak, takriri veren bu dört milletvekili, ülkede başlattıkları demokratikleşme çabalarına devam etmişler ve özellikle basın yoluyla görüş ve düşüncelerini kamuoyuna anlatma gayretine girmişlerdi. Bu noktada özellikle Vatan gazetesi³¹ başta olmak üzere Tan, Son Posta gibi gazeteler onların görüş ve düşüncelerini dile getiren gazeteler olmuştu.³²

IV. DÖRTLÜ TAKRİRİN REDDEDİLMESİ KONUSUNDA İFADE VE İDDİA EDİLEN YAKLAŞIMLAR

Türkiye'nin çok-partili hayata geçiş sürecinde muhalefetin belirgin bir yapı

²⁸ CHP Grup Başkan Vekilligince yayınlanan tebliğ için bkz. **Ulus**, (13 Haziran 1945); **Ayin Tarihi**, N.139, (Haziran 1945), s. 13; **Tekin Erer, Türkiye’de Parti Kavgaları**, II. bs., Tekin Yay. İstanbul 1966. s. 74. Ayrıca bkz. Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Yay. İstanbul 1998, s. 198.

²⁹ CHP'nin tarihini yazdığı kitabında Bila “Önerge uzun ve sert tartışmalardan sonra 4’e karşı grup çoğunluğunun oylarıyla reddedilmiştir, ama ciddi bir muhalefet de ortaya çıkmıştır. Muhalefet gösterisi de gerçekleşmiştir. İnönü yönetimi için ciddiyetinin farkına varmıştır.” Diyerek, Dörtlü takrir’le CHP içindeki muhaliflerin amaçlarına ulaştığını bir anlamda ortaya koymaktadır. Bkz. Hikmet Bilâ, **CHP1919-1999**, II. bs., Doğan Kitapçılık yay, İstanbul 1999, s.109

³⁰ Bayar, **Başvekilim Menderes**,s.34.

³¹ Vatan gazetesi sahibi ve başyazarı Ahmet Emin Yalman, kendisinin “Dörtler’in” beşincisi olduğunu söyleyerek, bunun nedeni olarak ta takrir sahiplerine Vatan gazetesinin sütunlarını açmış olma görür. Yalman “ böylece dörtlü takrir sahipleriyle vatan gazetesi tabii bir şekilde mücadele cephesi haline geldi. Ben de Dörtler’in beşincisi durumuna geldim ve yıllarca öyle oldum” demektedir. Bkz. Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922-1971)**, Yay. Haz. Erol Şadi Erdiç, II. bs. Cilt: II, İstanbul 1997, s.1315-1316.

³² Diğer taraftan TBMM’nde ve bazı gazetelerde ifade edilmeye başlanılan demokratik taleplerden CHP’li bazı gazete yazarlarının tedirgin oldukları görülmektedir. Bunlardan biri olan Asım Us, “Matbuat Kanunu’nu 50’nci Maddesi” adlı makalesinde “Güya anayasamız ile kanunlarımızda öyle hükümler varmış ki Türkiye Cumhuriyeti’ni demokrasi rejimi ile idare edilen memleketler karşısında pek sempatik göstermezmiş. Bunlar Türkiye’de Nazi ve Faşist rejimlerine bir nevi özentisi varmış gibi bir zan uyandıracak şeylermiş. Bu şeyler ortadan kalkacak olursa Türkiye’nin yeni kurulacak dünya içinde mevkii çok yüksek olurmuş.” Bkz.Asım Us, " Matbuat Kanunu’nu 50 'nci Maddesi" **Vakit**,(15. 6. 1945).

Yine CHP’li yazarlardan biri olan Etem İzzet Benice de, demokratik taleplerde bulunan siyasilere ve gazetecilere kızmakta ve demokratik talepleri neden ciddiye almadığını şöyle belirtmektedir:

“1- *Türkiye’de en halis ve en ileri Türk demokrasisi vardır.*

2.*Kemalist anayasa her türlü hüriyet,ferdi ve millî kontrol ve aşami hüriyet haklarını sağlamıştır.*

3.*Anayasadaki hak ve hüriyetleri tabdüt eden ve bizim de çoğuna şabsen taraftar olmadığımız ve anayasa hükümlerine zıt gördüğümüz tali kanunlar ve idari tedbirler ancak bu memleketin geçirmeye muhtaç bulunduğu bir zaman mesafesinin ve içinde bulunduğumuz harp zaruretlerinin, olağanüstü durumunun tabii icaplarıdır.”* Etem İzzet Benice, “Serbest Seçim Karşısında”, **Son Telgraf**, (9. 6. 1945)

kazanmasına yol açan “Dörtlü Takrir” üzerinde bazı yönleriyle durmamız gerekecektir.

Kimi yazarlarca ve bazı hatıralarda “Dörtlü Takrir’in” önceden tasarlanmış bir parti için zemin kurmaya yönelik çabaların ürünü olduğu söylenmektedir. F. Ahmet Barutçu takrirle ilgili kanaatini şöyle anlatmaktadır: “*Bu önerenin bendeki intiba şudur: Parti içinde fraksiyon sancuları başlamıştır. Tek partinin zararlı olduğu ve bu zararı Müstakil Grup mekanizmasının bertaraf edemediğini takirde söylüyorlar ve sonra da şifahi olarak partiden çıkmayacaklarını söylüyorlar. Halbuki takirde istedikleri yeni bir partinin programıdır.*”³³. Barutçu’ya göre takrir sahiplerinin esas amaçları yeni bir parti kurmaktır³⁴. Benzer bir kanaat de Giritlioğlu tarafından, takririn reddini bahane yapıp CHP’den ayrılmak için mahsus verildiği şekliyle belirtilmektedir³⁵. Toker ise, biraz da hissi olsa gerek daha da ileri giderek Dörtlü Takrir’e İnönü’nün farklı bir teşhis koyduğundan bahsetmekte ve takrir verenlerin muhalefet yapmak arzularını içinde olduklarını belirterek, İnönü’nün “Bunu parti içinde yapmasınlar. Çıksınlar karşımıza geçsinler, teşkilatlarını kursunlar ve ayrı bir parti olarak mücadeleye girsinler...” dediğini belirtmektedir.³⁶ Konuyla ilgili olarak gerek Dörtlü Takrir sahiplerinin ve gerekse bazı yazar ve araştırmacıların eserlerinde ise farklı bir yaklaşım belirtilmektedir. Nitekim Burçak, Dörtlü Takrir verenler o günlerde CHP’den ayrılarak yeni bir parti kurmak hususunda henüz bir karara varmış değillerdi, demekte ve kitabında, Milliyet Gazetesi Başyazarı Abdi İpekçi’nin Celâl Bayar’la yaptığı bir

³³Barutçu konuşmasının devamında takircilerin, parti kurmayacağız şeklindeki sözlerini samimi bulmadığını, bu takirle Matbuat Kanunu ve Cemiyetler kanunu gibi kanunların değiştirilmesini istemelerinin altındaki nedenin kuracakları partinin önünü açmak olacağını belirterek, takircilerin bundan sonraki adımlarının yeni bir parti kurmak olacağı şeklindeki kanaatini ekler. Faik Ahmet Barutçu, **Siyasi Hatıralar(Millî Mücadeleden Demokrasiye)**,Cilt: II, 21 Yüzyıl yay., Ankara 2001 s. 740

Takircilerin basın yoluyla yaptıkları mücadele için bkz. Osman Akandere., **Millî Şef Dönemi(Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler 1938-1945)**, İz Yay., İstanbul 1998. s. 384-392. Ayrıca bkz. Nilgün Gürkan, **Türkiye’de Demokrasiye Geçişte Basın,(1945-1950)**, İletişim Yay.İstanbul 1998, s.170-185. ;Necdet Ekinci, **II. Dünya Savaşı’ndan Sonra Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, İstanbul 1997,s.299

³⁴ Bu önerenin altında, meclis içinde hükümeti denetleyebilecek ikinci bir partinin kurulmasına imkan sağlanacağına ilişkin değerlendirme için bkz. Alpay Kabacalı, **Türk Basınında Demokrasi**, Kültür Bakanlığı yay. Ankara 1994, s. 173.

³⁵ Dörtlü takrir; şekil itibarıyla, parti bünyesi içinde, ham islâhatın yapılmasını istemektedir. Hakikatte ise: Müstakil bir siyasi hüviyet iktisabını arzulayıp tasarlayan, bazı CHP’li milletvekillerinin; bu tasavvurlarını açığa vurmak maksadıyla, zemin yaratmak için, icat ettikleri bir bahanedir." Fahir Giritlioğlu, **Türk Siyasi Hayatında Cumhuriyet Halk Partisi’nin Mevkii(C.1-2)**, Ankara 1974, s. 169.

³⁶ Toker, **a.g.e.** s. 68-69.; Sina Akşin “Demokrat Parti’nin Kurulması” isimli makalesinde, Bayar’ın Dörtlü Takrir’i verip henüz bir parti kurma teşebbüsüne geçmemesinin, buna karşılık İnönü’nün Bayar’ı ikinci bir parti kurmaya zorlamasının ardında yatan nedeni şöyle açıklamaktadır. Akşin’e göre Bayar için, partideki demokratikleşme çabaları, partiyi ele geçirmesi için fırsat doğurmuştu, İnönü ise bir taşla iki kuş vurmaya istemekteydi. İnönü, Bayar ve arkadaşlarına parti kurdurarak çok partili sisteme ve aynı zamanda CHP içinde iktidarına yönelik rekabeti bertaraf etmeyi düşünüyordu. Akşin, İnönü’nün çok partili düzene taraftar olduğunu, ancak iktidarını tehlikeye düşürebilecek bir parti içinde demokrasiden yana olmayı düşünmüyordu. Makalesinde Akşin, Bayar’ın Dörtlü Takrir’le İnönü’nün genel başkanlığına dokunmadan partiyi ele geçirmeye yönelik bir girişimde bulunduğu kanaatindedir. Bu değerlendirmeler için bkz. Sina Akşin, “Demokrat Parti’nin Kurulması”, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 53, 1988. s. 9-10.

mülâkâta yer vermektedir.

Buna göre, İpekçi, Dörtlülük Takririn verildiği günlerde yeni bir parti kurma düşüncesinin olup olmadığını Bayar'a sormuş ve Bayar'da bu soruya şöyle cevap vermişti: “*O vakit yoktu, ben kendi hesabıma söylüyorum. Diğer arkadaşlar hesabına söyleyemem. Halk Partisinin normal bir parti haline getirmek için mücadele edecekleri parti içinde...*”³⁷ Görüldüğü gibi muhalefet hareketinin önderi durumunda olan Bayar, amaçlarının yeni bir parti kurmak değil CHP içinde mücadele etmek olduğunu açıklamıştır.

Bayar ve arkadaşlarının verilen Dörtlülük Takrir, esasında Türkiye'de gerek CHP içinde ve gerekse siyasal hayatımızda liberalleşmeyi öngörmektedir. Nitekim takrirde; bütün dünyanın demokrasi yolunda hızla ilerlediği belirtilmekte ve Türkiye'nin de bu gelişmelerden uzak kalamayacağı vurgulanmaktadır. Bayar ve arkadaşları takrirle CHP içinde serbest ve özgür bir tartışma ortamı yaratmayı öncelikli amaç edinmişlerdir. Bununla birlikte bütün memlekette genel bir siyasal liberalleşmeye gidilmesinin de zorunlu olduğundan bahsetmişlerdir³⁸.

Dörtlülük Takrir sahipleri CHP içinde kendileri gibi düşünen diğer mebusların da bu takrire destek vereceğini düşünerek, hatta takririn kamuoyuna yansımaları için, açık oturumda görüşülmesini istemişlerdir. Takrirciler bu girişimleriyle CHP içinde güçlü bir muhalefet yaratmayı ve bunu sağladıktan sonra da CHP içinde bir yönetim değişikliği yapmayı amaç edinmişlerdi. Bu konuda Karpat'ın değerlendirmesi de dikkat çekicidir. Karpat'a göre, Dörtlülük Takrir çok dikkatli bir şekilde kaleme alınmış ve görünüşte CHP'yi içinden değiştirmek amacıyla verilmiştir³⁹. Dörtlülük Takririn CHP Meclis Grubu'nda görüşülmesi sırasında CHP yöneticilerinin ve Millî Şef İnönü'nün takındıkları olumsuz tavırlar da üzerinde durulması gereken bir konudur.

Dörtlülük Takrirde, Millî Şef İnönü'nün 19 Mayıs 1945 günü yaptığı konuşmasında yer alan “*Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıktan, memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir*” ifadesinin kendilerine güç verdiği; takrirlerinin vakitsiz ve yersiz olmadığı hakkındaki inançlarını güçlendirdiğini Bayar ve arkadaşları belirtmektedir⁴⁰. Takrir'in verildiği günlerde, İkinci Dünya Savaşı sona ermiş, Türkiye Birleşmiş Milletler

³⁷ Burçak, **a.g.e.**, s. 59.

³⁸ İlber Ortaylı bu konuda “Görünüşte dörtlülük takrirle istenen, çok partililik değil, parti içi demokrasidir” Bkz. İlber Ortaylı, “1946 Demokrasisi”, Yazı Dizisi, **Milliyet**, (15 .6.1983). Yine dönemin CHP ileri gelenlerinden Hıfzı Oğuz Bekata da aynı doğrultuda bir kanaat taşımaktadır. O'na göre “Demokrat Parti'nin kurucuları, Garplı bir anlayış ile bir siyasi parti kurmak için birleşmiş ve hazırlıklı kimseler değillerdi. CHP Grubuna dörtlülük takriri verdikleri zaman parti kurmak niyet ve cesaretleri yoktu. Onları teşvik eden ve cesaretlendiren bizzat İnönü ve CHP olmuştur” demektedir. Bkz. Hıfzı Oğuz Bekata, **Birinci Cumhuriyet Biterken**, Ankara 1960, s. 9-10.

³⁹ Karpat devamlı: “Şayet bu takrir kabul edilmiş olsaydı, memleketin politik hayatında birden bire köklü bir değişiklik yaratacaktı.” demektedir. Bkz. Karpat, **a.g.e.**, s. 130 .; Zürcher “Dörtlülük Takrir diye bilinen bu önerge, bir muhalefet partisinin kurulmasından çok Cumhuriyet Halk Partisi'nde bir reformu amaçlar gözüktüyordu” diyerek, bu takririn savaş sonrasındaki örgütlü muhalefetin başlangıcının simgesi olduğunu belirtmektedir. Erik, Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, II. bs. İletişim Yay. İstanbul 1995, s. 306.

⁴⁰ İnönü'nün 19 Mayıs 1945'te Gençlik ve Spor Bayramı münasebetiyle yaptığı konuşmanın demokrasiye yönelik kısmı için bkz. **Ek II**.

Antlaşmasını imza etmiş ve Birleşmiş Milletler'in kurucusu olmak için San Francisco Konferansı'na katılmıştır. San Francisco Konferansı'na katılacak heyetimize Millî Şef İnönü tarafından Türkiye'de yakında çok-partili hayata geçileceğinin açıklanması konusunda talimat verilmiştir⁴¹. Özellikle İnönü'nün 19 Mayıs 1945'te yaptığı konuşma Türkiye'de siyasî idarenin liberalleşmesi konusunda bir müjde ve bir teminat mahiyetinde idi. Bütün bu gelişmelere bakarak, amaçları CHP içinde ve siyasal hayatımızda bir liberalleşme yaratmak olan Dörtlü Takrircilerin, takrirlerinin görüşülmesi sırasında uğradıkları sert eleştiri, tenkit ve hatta küfürlere kadar varan hakaretleri anlamak ve izah etmek oldukça güçtür.

Dörtlü Takrir CHP Meclis Grubu Başkanlığı'na verildiğinde Çankaya'da Millî Şef in başkanlığı altında CHP üst yöneticilerinin katıldığı bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda, ertesini günü yani 12 Haziran 1945'te CHP Meclis Grubu'nda takririn reddedilmesi kararı alınmıştı.⁴² Nitekim takririn görüşülmesi sırasında, takrir sahiplerinin şahısları hedef tutularak, daha önceden belirlenmiş konuşmacılar oldukça sert eleştiriler yapmışlar ve hücumlara geçmişlerdi. Ancak takrir sahipleri takrirlerin reddedileceğini bildiklerinden kendilerine karşı yapılan eleştiri ve hücumlar karşısında yılmamışlar, kararlı bir tutum içerisinde takrirlerini savunmaya çalışmışlardır. CHP Genel Başkan Vekili ve Başbakan görüşmeler sırasında takririn geri alınmasını istemiş, buna karşılık olarak da Celâl Bayar, "Bu takrir, geri alınmak için verilmemiştir" diyerek bu konuda taviz vermeyeceklerini belirtmek istemişti.

Görüşmelerin sonunda CHP Genel Başkanvekili ve Başbakan sıfatıyla Saraçoğlu ve CHP Genel Başkanı ve Millî Şef İnönü'nün de tasvibi ve CHP Meclis Grubunun iştirakiyle takrir reddetmiştir. Takrir'in grupta görüşülmesinde bazı milletvekilleri de takrircilerin politika ve görüşlerini benimsemelerine rağmen -siyasî endişelerden dolayı yapılan oylamada olumlu oy kullanamamışlardı. Takrircilerin dışında takrir lehine oy kullanılmamış olmasının hayretle karşılandığını söylemek mümkündür. Çünkü, CHP Meclis Grup Başkan Vekilliği tarafından Anadolu Ajansı'na yapılan açıklamanın dışında, oylama sonuçlarıyla ilgili ne politik çevrelerde ne de basında yorum yapılmamıştır.⁴³ Dörtlü Takririn reddedilmesi iki farklı yorumla

⁴¹ San Francisco'ya giden heyet üyelerimizden biri olan Feridun Cemal Yetkin " ...O günlerde Türkiye adına gitmekte olduğumuz San Francisco Konferansı dolayısıyla İnönü bana şu kayda değer sözleri söyledi: *Amerikalılar çok partili demokrasiyi ne zaman kuracağımızı bize sorabilirler. Böyle bir soruya şu cevabı veriniz. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde Atatürk büyük bir reformcu olmuştur. İnönü'nün rolü, reformları raylarında perçinleştirmek ve Atatürk'ün arzu ettiği gerçek, tam demokrasiyi kurmak olacaktır.*" Bu konuşma için bkz. Feridun Cemal Erkin, "İnönü, Demokrasi ve Dış İlişkiler", Milliyet (14 Ocak 1974), Yine heyetimizde yer alan Nihat Erim de bir yazısında "San Francisco Konferansı için ABD'ye giderken İnönü'nün kendilerine "Türkiye'de pek yakında çok-partili hayatın başlayacağını ilân etmek yetkisini verdiğini" yazmıştır. Rıfık Salim Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, 1945-1950, Burçak Yay., 1954, s. 46.

⁴² "Takrir, partide fırtınalar kopardı. Çankaya'da sayın İnönü'nün başkanlığında toplantılar yapıldığını işitiyorduk. Bu toplantılarda takririn reddedilmesi ve imza sahiplerinin grupta hırpalanmaları uygun görülüyordu." Celâl Bayar, **Başvekilim Menderes**, s. 33. Ayrıca bkz. **Goloğlu, Demokrasiye Geçiş**, s. 84-; Şevket Süreyya Aydemir, **Menderes'in Dramı**(1889-1960), İstanbul 1960, s. 138; Aydemir, **İkinci Adam, İsmet İnönü**, c.II , İstanbul 1968, s. 438.

⁴³ **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1946-1950, (Demokrat Parti'nin Kuruluşundan İktidara Kadar Politik Konuşmalar)**, toplayan: Özet Şahingiray, Ankara 1956, s. XXX-XXXI.

izah edilmektedir. Birincilerin yorumuna göre CHP'nin bünyesi henüz ‐Dörtlü Takrir‐ gibi ülkede siyasal liberalleşmeyi ve bunun neticesinde doğacak çok-partili rejimi kaldırmaya müsait değildi. CHP içinde tek-parti sisteminin devamını isteyenler yönetime hakimdiler ve bunlarda hala otoriter tepki alışkanlığı devam etmekteydi. Bu nedenle takrirden öngörülen hususlar İnönü'nün 19 Mayıs konuşmasında belirttiği hususlarla aynı olmasına rağmen, CHP'nin müfrit, yani aşırı kesimlerince reddedilmişti⁴⁴. İkinci yorumu getirenler ise, takririn bilerek ve kasıtlı olarak reddedildiğini öne sürüyorlardı. Bunlara göre takriri verenler, takrirlerinin reddedilmesi üzerine CHP' den ayrılacaklar ve mücadelelerine ayrı bir parti kurarak devam edeceklerdi. Yani CHP ileri gelenleri gerçek bir muhalefet partisinin kurulmasına imkan vermek için takriri kasten reddetmişlerdi.⁴⁵ Hatta, bu takririn görüşülmesinin ardından İnönü'nün Türkiye'nin çok partili sisteme geçmesinin zamanının geldiğini belirttiği ve kurulacak ikinci partinin Celal Bayar ve arkadaşları tarafından kurulmasının iyi olacağını söylediği ileri sürülmüştü⁴⁶.

Ancak yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, takriri verenler mücadelelerine CHP içinde devam etmek istiyorlardı ve ayrı bir parti kurma niyetleri de bulunmamaktaydı. Başta Bayar olmak üzere takrirciler İnönü'ye karşı açıkça muhalefet etmekten çekinmekteydiler. Nitekim bu konu hakkında yapılan bir değerlendirmede; Celâl Bayar ve arkadaşlarınınca verilen takririn bir ayrılık arzusuna dayanmadığı, parti içinde demokratik anlayışın sağlanmasını hedeflediği belirtilmiştir⁴⁷. Ayrıca takriri verenler CHP bünyesinden kendi istekleri ile değil, bir süre sonra CHP bünyesine zarar verdikleri için parti yönetimince alınan bir kararla çıkartılmışlardı. Yine Bayar, diğer takrircilerden önce milletvekilliğinden istifa etmesine karşılık CHP'den ayrılmayı düşünmemiş, ancak Aralık 1945'te Demokrat Parti'yi kurma kararı kesinleştikten sonra CHP'den ayrılmıştır. Bütün bu gelişmeler takririn reddedilme gerekçesi olarak ikinci yorumu yapanların düşüncelerini doğrulamamaktadır.

⁴⁴ Karpat, **a.g.e.**, s. 130; Eroğul, **a.g.e.**, s. 11; Toker, **a.g.e.**, s. 68; Koçak, **a.g.e.**, s. 386.-

⁴⁵ Birinci görüşe göre; ‐Parti başkanının Mayıs'ta verdiği liberalleşme direktifine rağmen, Halk Partileri henüz otoriter alışkanlıklarını yitirmemişlerdi. ‐İkinci görüşe göre ise ‐CHP kendi içinde bir muhalefet partisi çıkarabilmek için kasten sert davranmıştır. Eroğul, aslında her iki görüşün birden ret kararının alınmasında etki etmiş olması muhtemeldir demektir. Bkz. Cem Eroğul, **Demokrat Parti, (Tarihi ve İdeolojisi)**, Ankara 1990, s. 11.; Taner Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İstanbul 1991, s. 14. Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, İstanbul 1996, s. 26. Karpat, **a.g.e.**, s. 130; Toker, **a.g.e.**, s. 68; Koçak, **a.g.e.**, s. 385-386.

⁴⁶ Hürriyet Konyar, **Ulus Gazetesi, CHP ve Kemalist İlkeler**, Bağlam Yay., İstanbul 1999, s. 32.

⁴⁷ Bu değerlendirmeyi Avni Doğan kitabında şöyle belirtmektedir:

‐ Meşhur dörtlü takririn verilmesindeki maksat üzerinde çeşitli ihtimaller bahis konusu olmuş ve türlü tefsirlere uğramıştır. Bununla kurulması daha önceden tasarlanmış bir parti için zemin hazırlanmak istediği söylenebilir. Ancak dörtlü takririn Halk Partisi liderleri üzerinde bıraktığı tepkiyi önlemek arzusu ile Celâl Bey'in, Nurullah Esat Sümer'le bir çok görüşmelerde bulunduğu bir gerçektir. Celâl Bey, takrirlerinin bir ayrılık arzusuna dayanmadığını, parti içinde demokratik anlayışın sağlanmasını ve harp sonrası güçlüklerini karşılayacak kudrette millî bir kabinenin kurulmasını temine matuf olduğu belirtmiştir.‐ Bkz. Avni Doğan, **Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası**, İstanbul 1964, s. 251-252.

SONUÇ

CHP ve tek parti yönetimi, 1945 yılının ilk aylarında ortaya çıkan ve "Dörtlü takrir" ile hem CHP ve hem de Meclis içerisinde varlığını ortaya çıkarmış olan muhalefet hareketini hoş karşılamamıştı. Nitekim Dörtlü Takrir'in TBMM'nde görüşülmesi sırasında CHP yöneticileri ile partili milletvekillerinin yaptıkları konuşma ve takındıkları tavır bunun bir göstergesi olmuştur.

Dörtlü Takrir'i CHP bünyesinden ayrılmak ve yeni bir parti kurmak amacıyla vermediklerini bizzat bu hareketin içerisinde olanların sonraki yıllarda yayınlanan hatıraları ile gazete yazı ve röportajlarından anlamaktayız. Zaten bu dört milletvekili her ne kadar takrirlerinin Mecliste görüşülmesi esnasında CHP yöneticilerinin istediği gibi hırpalanmışlarsa da yılmamışlar ve başlattıkları demokrasi ve demokratikleşme mücadelesini bir süre daha CHP içerisinde sürdürmüşlerdir.

Dörtlü Takrir, CHP ve TBMM'de başlayan muhalefet hareketinin geniş ölçüde kamuoyunca duyulmasına yol açmış, aynı zamanda oluşan muhalefetin artık kemikleştiğini göstermiştir. Dörtlü Takrir meselesinde de aynı kişilerin muhalefet hareketi içinde olmaları, bu hareketin gelip geçici bir çaba olmadığını ortaya koymuştur.

Nitekim muhalefet, Dörtlü Takrir'in hemen arkasından TBMM'nde ele alınan Birleşmiş Milletler Anayasası'nın görüşmelerini başlattıkları demokrasi mücadelesi için bir fırsat telakki etmişlerdi. Bu görüşmeler esnasında kendilerini ve düşüncelerini gerek TBMM'nde ve gerekse kamuoyunda göstermişlerdir.

Yine muhalefet hareketinin kendilerine destek veren Tan,Vatan gibi gazeteler vasıtasıyla düşüncelerini halka yayma çabaları CHP üst yönetimince hoş karşılanmamıştı. Cumhuriyet Halk Partisi bünyesinde başlayan muhalefet hareketinin daha fazla partiyi yıpratmadan ve diğer milletvekillerini de etkilemeden tasfiyesi konusunda bir şeyler yapmayı ve muhalefeti tesirsiz hale getirmeyi düşünmüşlerdi. Muhalefet hareketinin önde gelen isimlerinden Adnan Menderes ve Fuad Köprülü'nün basın yoluyla tek parti zihniyetini ve parti yönetimini suçlayan ve ülkede bir an önce çok partili hayata ve demokratikleşmeye gidilmesini isteyen tarzda yazdıkları yazılar, CHP içindeki muhalefetin tasfiyesi veya dışlanmaları konusunda CHP yöneticilerine fırsat vermiş ve bunun sonucunda CHP Genel Başkanlık Divanı tarafından Dörtlü Takrir'e imza koymuş olan Adnan Menderes ve Fuad Köprülü "Vatan gazetesine verdikleri demeçler ve partinin tüzüğüne aykırı davranışlarda bulunmak" gibi suçlamalarla partilerinden ihraç edilmişlerdir⁴⁸. Adnan Menderes ile Fuad Köprülü'nün CHP'den ihraç edilmelerini haksız bulan ve arkadaşlarının maruz kaldığı haksız uygulamalara tepki gösteren Celâl Bayar, onlara

⁴⁸ CHP Parti Divanı, 21 Eylül 1945'te, CHP genel Başkan Vekili Şükrü Saraçoğlu'nun başkanlığında toplantıya çağrılmıştı. Toplantının ana konusu Aydın milletvekili Adnan Menderes ile Kars milletvekili Fuat Köprülü'nün durumunu görüşmekti. TBMM'si binasında toplanan CHP Divanı her iki milletvekili ile ilgili bilgi ve belgeleri gözden geçirmiş ve bu iki milletvekilinin CHP'den ihraç edilerek ilişkilerinin kesilmesine karar vermişti. **Ulus**, (22.9.1945); **Vatan** (22.9.1945). Haber Tanin'de "İki Milletvekili Partiden Çıkarıldı" manşetiyle verilmişti. **Tanin** ,(22.9.1945). Ayrıca bkz. Nadir Nadi, "Partiden İki Kişi Çıkarıldı", **Cumhuriyet**, (23.9.1945).

destek vermek amacıyla önce CHP İzmir milletvekilliğinden⁴⁹ daha sonra da CHP'den istifa etmişti⁵⁰. Dörtlü Tavriri veren milletvekillerinden en son olarak Refik Koraltan'da arkadaşlarına destek vermek amacıyla gazetelerde yazdığı yazılar sebebiyle CHP'den ihraç edilmişti⁵¹.

Böylece tek parti yönetimince uygulanmakta olan bazı demokratik olmayan kanunların yeniden düzenlenmesini ve Türk siyasî hayatında çok partililiği ve liberalleşmeyi gerçekleştirmek amacıyla "Dörtlü Tavriri" ile mücadele hareketini başlatmış olan bu insanlar, artık yeni bir siyasi parti kurarak siyasi mücadelelerine bu parti kanalıyla Meclis'te ve kamuoyunda devam etmeyi düşündüklerinden, yeni bir siyasî parti kurma çabalarına başlamışlardı.

Nihayet bu dört tavrirci milletvekillerinin öncülüğünde 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti kurulmuş ve uzun yıllar süren CHP tek parti iktidarı karşısında gerçek bir halk hareketi olarak yerini almıştır.

İşte sonunda bir siyasi parti kurulmasına kadar giden uzun, zahmetli ve engellerle dolu bu demokrasi mücadelesinde "Dörtlü tavriri" bir meşale, bir bayrak olmuştur. çok partili Bir süre sonra çok-partili bir hayata geçecek olan demokrasi-mizin kapısı bu tavriri aralanmıştır.

KAYNAKLAR

a)Resmi Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi
Ayın Tarihi

b)Kitaplar

AĞAOĞLU, Samet, *Arkadaşım Menderes*, İstanbul 1967.

_____, *Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri, Bir Soru*, İstanbul 1972.

⁴⁹ Celal Bayar, bir anlamda kurucusu olduğu ve kendisine Atatürk'ün mirası olarak gördüğü CHP'den ilk etapta istifa etmedi. Bayar, herkesi şaşkırtan ve pek çok tefsirlere yol açan bir yol takip ederek Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na gönderdiği bir istifa mektubu ile CHP İzmir milletvekilliğinden istifa ettiğini bildirdi. **Vatan**, (27.9.1945); **Cumhuriyet**, (27.9.1945)

⁵⁰ Bayar ve arkadaşları 1 Aralık 1945'te yeni bir parti kuracaklarını ilân etmişlerdi. Bunun akabinde 3 Aralık'ta CHP Genel Sekreterliği'ne gelerek istifa mektubunu vermiş ve CHP'den istifa etmişti. Bayar, **Başvekilim Menderes**, s. 47. **Ulus**, (4.12.1945); **Vatan**, (4.12.1945), **Cumhuriyet** (4.12.1945)

⁵¹ İçel Milletvekili Refik Koraltan'ın durumunu görüşmek üzere CHP Meclis grubu 27 Kasım 1945'te toplanmıştı. Koraltan "parti tüzüğüne, parti esaslarına ve Genel Başkanlık Divanı kararlarına saygı göstermediği gerekçesiyle CHP'den çıkarılmıştı. Konuyla ilgili gazete haberleri için bkz. "Refik Koraltan Partiden Çıkarıldı" **Akşam**, (28. 10. 1945); "Parti Grubu Toplandı ve İçel Milletvekili Refik Koraltan Parti'den Çıkarıldı", **Ulus**, (28. 10. 1945).

- AHMAD, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Türkçeye Çev. Ahmet Fethi, Hil Yay., İstanbul 1992.
- AKANDERE, Osman, *Milli Şef Dönemi(Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler (1938-1945))*, İz Yay., İstanbul 1998.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam, İsmet İnönü*, C. II , İstanbul 1968.
_____, *Menderes'in Dramı(1889-1960)*, İstanbul 1969.
- BABAN, Cihat, *Politika Galerisi(Büstler ve Portreler)*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1970.
- BARUTÇU, Faik Ahmet, *Siyasi Hatıralar(Millî Mücadeleden Demokrasiye)*,C. II, 21 Yüzyıl Yay., Ankara 2001
- BAYAR, Celâl, *Başvekilim Menderes*, Der. İsmet Bozdağ, İstanbul 1986.
- BİLÂ, Hikmet ,*CHP 1919-1999*, II. bs., Doğan Kitapçılık Yay, İstanbul 1999.
- BOZDAĞ, İsmet, *Demokrat Parti ve Ötekiler*, İstanbul 1975
_____, *Değişim Şafağı*, İstanbul 1993.
- BEKATA, Hıfzı Oğuz, *Birinci Cumhuriyet Biterken*, Ankara 1960.
- BURÇAK, Rıfıkı Salim, *Türkiye’de Demokrasiye Geçiş 1945-1950*, Burçak Yay., 1954.
Celâl Bayar’ın *Söylev ve Demeçleri 1946-1950*, (*Demokrat Parti’nin Kuruluşundan İktidara Kadar Politik Konuşmalar*), Toplayan: Özel Şahingiray, Ankara 1956.
- DOĞAN, Avni, *Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası*, İstanbul 1964.
- EKİNCİ, Necdet, *II. Dünya Savaşı’ndan Sonra Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkiler*, İstanbul 1997
- ERER, Tekin, *Türkiye’de Parti Kavgaları*, II. Bs. Tekin Yay. İstanbul 1966.
- EROĞUL, Cem, *Demokrat Parti, (Tarihi ve İdeolojisi)*, Ankara 1990.
- FERSOY, Orhan Cemal, *Bir Devre Adım Veren Başbakan Adnan Menderes*, Hun Yay. İstanbul 1978.
- GİRİTLİOĞLU, Fahir, *Türk Siyasi Hayatında Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii* C.1-2), Ankara 1974.
- GOLOĞLU, Mahmut, *Demokrasiye Geçiş (1946-1950)*, Kaynak Yay., İstanbul 1982.
- GÜRKAN, Nilgün, *Türkiye’de Demokrasiye Geçişte Basın, (1945-1950)*, İletişim Yay. İstanbul 1998.
- KARPAT, H. Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi, (Sosyal, Ekonomik, Kültürel Değerler)*, İstanbul 1967.
- KOÇAK, Cemil, *Türkiye’de Millî Şef Dönemi(1938-1945)* Yurt Yay., Ankara 1986.
- KONYAR, Hürriyet, *Ulus Gazetesi, CHP ve Kemalist İlkeler*, Bağlam yay., İstanbul 1999.
- TİMUR, Taner, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, İstanbul 1991.
- TOKER, Metin, *Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, İstanbul 1990.
- URAN, Hilmi, *Hatıralarım*, Ankara 1959.
- UYAR, Hakkı, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Yay. İstanbul 1998,
- YALMAN, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922-1971)*, Yay. Haz. Erol Şadi Erdinç, II. bs. C. II, İstanbul 1997.
- YEŞİL, Ahmet, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, Ankara 1989.

ZÜRCHER, Erik, Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, II. bs. İletişim Yay. İstanbul
1995

c) Makaleler

- AKŞİN, Sina, Demokrat Parti'nin Kurulması”, *Tarih ve Toplum*, Sayı: 53, 1988.
BENİCE, Ethem İzzet, “Serbest Seçim Karşısında”, *Son Telgraf*, (9. 6. 1945)
ORTAYLI, İlber, “1946 Demokrasisi” Yazı Dizisi, *Milliyet*, (15.5.1983).
US, Asım, “Matbuat Kanunu'nu 50 'nci Maddesi” *Vakit*, (15. 6. 1945).

d)Gazeteler

Akşam
Cumhuriyet
Son Posta
Tanin
Ulus
Vakit
Vatan

EK I DÖRTLÜ TAKRİR

CHP Meclis Grubu Başkanlığına 7 Haziran 1945

Daha kuruluşundan beri, Türkiye Cumhuriyeti'nin ve CHP'nin en esaslı umdesini teşkil eden demokrasi prensiplerine tamamıyla tatbiki sayesinde refah ve saadete kavuşacağı kanaatine bağlanmış olan vatandaşların bütün memlekette ve bilhassa partimiz mensupları arasında en büyük ekseriyeti teşkil ettikleri şüphesizdir. İşte bu kanaattir ki milletçe özlenen bu amacın gerçekleştirilmesi için lüzumlu gördüğümüz tedbirleri partimizin meclis grubuna arz ve teklif etmeyi borç bildik.

Atatürk'ün ölmez adına bağlı olan mukaddes kurtuluş savaşımızdan doğan Türkiye Cumhuriyeti ilk Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile dünyanın belki en demokratik anayasasını meydana getirmiş ve bu sayede gerek ferdi hürriyetleri, gerek milli murakabeyi en geniş surette dağlamak imkanlarını vermiştir.

Memleketi Ortaçağdan kalma bir takım zararlı müesseselerden koruyabilmek ve irticayı kırmak maksadıyla 1925'ten sonraki yıllarda siyasi hürriyetlerin bazı takyidlere uğratıldığını biliyoruz. Lâkin Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Teşkilatı Esasiye Kanununun, demokratik ruhuna daima sadık kalmış ve cumhuriyetin kurucusu Büyük Atatürk bunu tamamıyla demokratik bir şekle ulaştırmak idealinden ölünceye kadar ayrılmamıştır.

Burada izaha lüzum görmediğimiz türlü sebeplerden dolayı muvaffakiyetsizlikle neticelenen Serbest Fırka tecrübesi bu maksatla yapılmış bir harekettir. Bu talihsiz tecrübenin uyandırdığı tepkiler neticesinde siyasi hürriyetlerin yeni bir takım tahditlere uğratıldığı inkâr edilemez. Bununla beraber cumhuriyet idaresinin her şeye rağmen demokratik tekâmül yolunda ilerlediğini gösteren teşebbüslerde vardır. Büyük Millet Meclisi seçimlerinde, müstakil mebuslara gittikçe daha artacak nispette yer ayrılması tecrübesini buna bir delil olarak zikredebiliriz.

İkinci Dünya Savaşı'nın belirmeye başlaması ve harp tehlikesinin memleketimizi daimi bir tehdit altında buldurması pek tabii olarak siyasi hürriyetleri bir kat daha tahdide sebep olmuş ve bu suretle Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun demokratik ruhundan biraz daha uzaklaşmıştı. Gerçi CHP içinde ayrıca bir müstakil grup teşkili millî murakabede tek parti usulünden doğan zararların karşılanması yolunda bir tecrübe olmakla beraber kuruluşundaki gayri tabiiilik dolayısıyla bundan da müspet bir netice alınmadığını görüyoruz.

Bütün dünyada, hürriyet ve demokrasi cereyanlarının tam bir zafer kazandığı demokratik hürriyetlere riayet prensibinin milletlerarası teminata bağlanmak üzere bulunduğu şu günlerde, memleketimizde de Cumhurbaşkanı'dan en küçüğüne kadar bütün milletin aynı demokratik ülküleri taşıdığından şüphe edilemez.

Uzun asırlardan beri müstakil bir devlet olarak yaşayan Türkiye'de hatta okuyup yazma bilmeyen vatandaşların bile siyasi hürriyetlerini şuurla kullanacak bir seviyede buldukları inkâr kabul edilmez bir hakikattir. Okuyup yazma bilmeyen

köylüler arasında bile dünyanın en değerli idare ve siyaset adamlarını yetiştirmiş olan milletimizin bilhassa cumhuriyet idaresinin kuruluşundan beri yapılan hamleler neticesinde bundan 20 yıl evveline nispetle çok yüksek bir seviyeye erişmiş bulunduğu övünülecek bir gerçektir.

İşte bir taraftan iç hayatımızdaki bu mesut tekâmülün yarattığı siyasî olgunluk,diğer taraftan bugünkü medeniyet dünyasının umumî şartları daha ilk Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzda hakim olan demokratik ruhu, bugünkü siyasî hayat ve teşkilatımızda kuvvetle tecelli ettirmek zamanı geldiği kanaatine bizi sevk etmiş bulunuyor. Bunun bir an evvel gerçekleşmesi yönündeki düşüncelerimizi şöyle hülasa ediyoruz:

1) Milli hakimiyetin en tabii neticesi ve aynı zamanda dayanağı olan Meclis murakabesinin anayasamızın yalnız şekline değil,ruhuna da tamamıyla uygun olarak tecellisini sağlayacak tedbirlerin alınması.

2.) Yurttaşların siyasî hak ve hürriyetlerini daha ilk Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzun gerektirdiği genişlikte kullanabilmeleri imkanlarının sağlanması.

3) Bütün parti çalışmalarının yukarıdaki esaslara tamamıyla uygun bir şekilde yeniden tanzimi.

Muhterem milletvekilleri arkadaşlarımızın, yüksek tasviplerine sunduğumuz bu teklifimizle, daha ilk kuruluşundan beri millî hakimiyet gayesine erişmeyi,onu gerçekleştirmeyi hedef tutan CHP'nin ve bütün Türk Milletinin yüksek arzularına tercüman olduğumuza,Atatürk'ün idealine sadık kaldığımızı inanmış bulunuyoruz.

Cumhurbaşkanımızın 19 Mayıs 1945 tarihli nutuklarında: “Siyaset ve fikir hayatımızda demokrasi prensiplerinin daha geniş ölçüde hüküm süreceği hakkındaki fikirleri”,bu teklifimizin vakitsiz ve yersiz olmadığı hakkındaki inancımızı büsbütün kuvvetlendirmiştir.

Milletimizin bütün kuvvet ve iradesini temsil eden Büyük Millet Meclisi Parti Grubu arkadaşlarımızın Türkiye Cumhuriyeti'ne ve Türk Milletine dünya demokrasileri arasında şerefli bir mevki sağlayacak olan bu teklifi,kendi öz düşüncelerinin bir ifadesi gibi telakki edeceklerinden asla şüphe etmediğimizi bir defa daha tekrar eder ve takririmizin açık oturumda müzakeresini saygılarımızla rica ederiz.

İzmir	İçel	Kars	Aydın
Celâl Bayar	Refik Koraltan	Fuad Köprülü	Adnan Menderes

EK II

MİLLÎ ŞEF İSMET İNÖNÜ'NÜN 19 MAYIS 1945 GÜNÜ YAPTIĞI KONUŞMASININ DEMOKRASİYE YÖNELİK KISMI

‘‘ Türk Gençleri!

Memleketimizin siyasî idaresi; Cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartlarıyla, gelişmeğe devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalkıkça, memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir. En büyük demokrasi müessesemiz olan Büyük Millet Meclisi,ilk günden itibaren idareyi ele almış ve memleketi demokrasi yolunda mütemadiyen ilerletmiştir. Büyük meclisin şimdiye kadar parlak bir surette ispat ettiği hakikat;halk idaresinin,memleketi serbest düşüncelere ve hürriyet hayatına alıştıırıp eriştirmesi ve geçmişi olan otoriter idarelerden daha kuvvetli olarak vatanda anarşiyi ve sözü ayağa düşürmeyi kaldırması olmuştur. Büyük Meclis, az zaman içinde büyük inkılâplar geçirmiş bir memleketin,sarsıntılara uğramadan,daha ziyade ilerlemesini temin edecektir.....

Türk Milleti İkinci Cihan Harbinde,siyasî ve manevî bakımdan temiz ve başarılı imtihan geçirmiştir. Büyük Millet Meclisinin kudretli elinde olan millet iradesi,demokrasi yolunda olan gelişmesine devam edecektir...”

C. H. P. Meclis Grubu toplantısında

Celâl Bayar ve arkadaşları bazı kanunlarda ve Parti tüzüğünde değişiklik yapılmasını istediler

Başbakan, kanunlarda değişiklik için usûl dairesinde tadil teklifine başvurulmasını ve Parti tüzüğündeki değişikliğin de Kurultaya ait işlerden olduğunu söyledi

Takrir, imza sahiplerinden mâdasının oy birliğile reddedildi

Ankara, 12 (A.A.) — C. H. P. Meclis

grubu Başkan Vekillikinden:

C. H. P. Meclis Grubu (12.6.1945)

Salı günü Başkan Vekili Balıkesir

Milletvekili Gl. Kâzım Özalp'ın

Başkanlığında toplandı.

Oturum açıldıktan sonra İzmir

Milletvekili Celâl Bayar, İçel Millet-

vekili Refik Koraltan, Maraş Millet-

vekili Fuat Köprülü ve Aydın Millet-

vekili Adnan Menderes tarafların-

dan verilen önerge okundu. Önerge

sahipleri tarafından verilen izah-
lardan tekliflerinin Parti tüzüğü ile
bazı kanunlarda değişiklikler yapıl-
masını hedef tuttuğu anlaşılmıştır.

Birçok Milletvekili ve en son Baş-
bakan Şükrü Saraçoğlu, gerek ö-
nergeyi ve gerek bunun etrafında
sahiplerinin verdiği izahatı tahlil
ederek maksadın bir kısım kanun-
larla Parti tüzüğünde değişiklik-
ler yapılmasından ibaret olduğunu
açıklamışlardır.

Kanunlarda değişiklik yapılması-
nı isteyenlerin usulü dairesinde tâ-
dil teklifine başvurmaları mümkün
olduğu gibi Parti tüzüğünde de-
ğişiklik yapılması da kurultaya
işlerden bulunduğu cihetle bunla-
rın grupça görüşülmesine ve bir ko-
misyona havalesine lüzum olma-
dığından önerenin, imza sahipli-
rinden maada, mevcudun oy birli-
ğiyle reddine karar verilmiş ve
at 22 de oturuma son verilmiştir.